

Új szempont a turulmonda értelmezéséhez

Imos első magyar nagyfejedelem turultól jövendölt születését, vagyis az Árpád-ház eredetmondáját köztudomásúan két változatban örököltette ránk a hazai lejegyzésű, ám latin nyelvű és keresztény szellemiség vezérelte középkori íráshagyomány. A ma ismert szövegek közül (fontos hangsúlyozni, hogy az őseredeti változat elenyészése szellemi kincseink tetemes veszteséglistáját gyarapítja sajnálatosan) a korábbi Anonymus *Gesta Hungarorum*-ában öltött írott formát. „Az Úr megtestesülésének 819. esztendejében Ügyek, amint azt fent mondtuk, hosszú idő után Magóg király nemzetségéből volt Szkítia legnemesebb vezére, aki feleségül vette Dentümogyerben Eunedubelianus vezér lányát, Emese nevezetűt. Tőle született Álmos nevű fia. Hanem őt egy isteni közbeavatkozás révén nevezték el Álmosnak, mivel várandós anyjának álmában egy sólyomforma isteni látomás jelent meg, aki hozzáérkezvén mintegy megtermékenyítette, és feltárta előtte, hogy méhéből folyam indul, és ágyékából dicsőséges királyok származnak, de nem saját földjén fognak sokasodni. Minthogy tehát a sompniumot magyarul álomnak mondják, és az ő eredete álomtól jövendöltetett, ezért hívták Álmosnak. Avagy azért hívták Álmosnak, azaz szentnek, mert leszármazottai közül szent királyok és hercegek születnek.”¹ A másikat a XIV. századi *krónikaszerkesztmény* kódexei (és egyetlen, XV. századi ősnymtatványa, illetve az őket követő írók) tartották fenn.² A Képes Krónika szövegcsaládjá szerint „az Úr megtestesülésének 677. esztendejében, Attilának, a magyarok királyának a halálát követő 104. évben, III. Konstantin császár és Zakariás pápa idején, amint az meg van írva a rómaiak krónikájában, a magyarok másodszor is kijöttek Szkítiából az alábbi módon. Ügyek fia Előd Eunodbilia lánytól Szkítiában fiút nemzett, akit Álmosnak neveztek ama esemény miatt, mert anyjának, amikor az várandós volt, álmában egy madár, mintegy sólyom formájú, hozzá jöven feltárta, hogy méhéből folyam indul, és nem az ő földjén fog sokasodni. Ez pedig azért volt, mert az ő ágyékából dicsőséges királyok származtak. És mivel a sompnium a mi nyelvünkön álom, és az ő eredete álomtól jövendöltetett, ennél fogva Álmosnak nevezték el...”³ A két változat mélyén rejtező mondamag felkutatására több neves középkortörténész és néprajzkutató vállalkozott az elmúlt évtizedek alatt. E rövid tanulmány során nem térhetek ki az összes, ez idáig latba vetett tudományos módszerre, megfogalmazott véleményre: kizárólag a szöveghagyományozódás kérdésében foglalkozom állást, tovább szöve Szentmártoni Szabó Géza 2002-ben megjelent értékes gondolatmenetét.⁴

A turulmonda sarkalatos filológiai jellegű kérdése, hogy mikor és melyik írásműbe jegyezhetők le először, vagyis melyik latin (keresztény) változat állhat legközelebb a magyar (pogány) eredetihez. Ezt a kérdést a krónika és a gesta keletkezésének eltérő körülményei vetették fel. A magyar krónikakutatás régen kimutatta, hogy a Béla király Névtelen Jegyzője által írott *Gesta Hungarorum*-mal ellentétben a ránk maradt gesta- és krónikaszerkesztések (így Kézai Simon *Gesta Hungarorum*-a, a *Budai* és a *Képes Krónika* családja, Thuróczy János *Chronica Hungarorum*) évszázadokon keresztül tartó, több ismeretlen klerikus keze nyomát magán viselő alkotói folyamat eredményei. És bár a XI. századi *Ősgesta* (Őskrónika) születési ideje, tartalma és műfaja, valamint a XII–XIV. századi folytatások pontos szá-

ma és műfaja le nem zárt vita tárgya, azért különböző – például eszmetörténeti, stíluskritikai – módszerekkel jól elkülöníthetők a gesta- és/vagy krónikaszerkesztmények főbb időrétegei.⁵ Mindebből egyértelműen látszik, hogy a folyamatosan formálódó krónikás hagyomány időben körülölelte Anonymus egyszerűs művét. A krónika nyilvánvaló szövegkapcsolata a Névtelen gestájával így szövevényes, minden részletében örökre felderíthetetlen kölcsönhatásként értékelhetők.⁶ Ez a forrástani körülmény nagyban meghatározza a turulmonda alakulását is.

Hóman Bálint udvari légkörben keletkezett, magas színvonalon kidolgozott, nemzeti büszkeséggel és dinasztikus hűséggel telt alkotásként értékelte történeti irodalmunk nyitányát. A felfogása szerint Szent László-kori *Gesta Ungarorum* már tartalmazta Álmos születésének megjövendölését is, amelyet a XI. századi élő mondakincsből eredeztetett. S ugyan a kétféle szövegváltozatot nem vetette össze, ám mivel hangsúlyozta, hogy Anonymus (és Kézai) nem titkolta ellenszenvét a szóhagyomány iránt, s belőle csak azt jegyezte le, amit írásban is talált,⁷ ebből egyértelműen kiviláglik állásfoglalása, miszerint a turulmonda esetében az átadó kútfő az *Osgesta* volt, az átvevők közé egyfelől a krónikás írói láncolat későbbi elemeit, másfelől Béla király Névtelen Jegyzőjét kell számítani. Vele szemben Györffy György azt állította, hogy Anonymus a mondát szóhagyományból vette; ez ugyan nem volt szokása, de többször kivételt tett. Itt is így járt el, csak éppen keresztény szemléletének megfelelően alakította át: már várandós volt Emese, amikor a héja megjelent, és az álomlátás isteni látomás eredménye. Györffy úgy tartotta, hogy a jegyző etimologizáló hajlama miatt mentette meg a feledéstől ezt a mondát, de az átkeresztényiesített jelleg ellentétes a régi gesta alapanyagának eredeti népies megfogalmazásával, ezért jelen változatában nem származhat az (1948-ban) I. András-korinak vélt *Ősgestából*, mert Istvánon kívül más dicső királyt aligha tűrt volna.⁸ Érvei kifejtésekor anonymusi léptékű etimologizáló hajlamot árul el Györffy György, amint a Névtelen Jegyző átadó szerepének legfontosabb bizonyítékát *Eunedubelianus* nevének romlásában látatja. (Ezt a nevet szerinte a nőrablás mondájában szereplő *Enech, Dula, Belar* nevéből tákolta össze Anonymus.) Ennél komolyabb meglátása, hogy Anonymus Álmos-mondája grammatikailag teljesebb a krónikához képest, azon kívül a totemisztikus jelleg is jobban őrződött meg nála. A hun–magyar krónika még e csekély mondai csökevényt is elhagyta, mert az Attilától való származtatás nem tűrt volna meg egy különös teherbeesést.⁹ Most csak két rövid megjegyzés kívánkozik ide: a *Gesta Hungarorum* nem szerepelteti Hunor és Magor nőrablástörténetét, továbbá Györffy nem számolt azzal, hogy a kései gesta- és krónikafolytatók mily mértékben fogalmazhatták át, érthették félre a monda egyes elemeit, mire előállt a ma olvasható krónikás változat nyelvtanilag kétségkívül homályos szövege. Ettől függetlenül a kutatás ma inkább Györffy Györgynek ad igazat abban, hogy Anonymus lehetett a monda első írásba foglalója.¹⁰ Dümmerth Dezső személyében ugyanakkor a régi felfogásnak is akadt követője. Ő úgy vélte, hogy az ősi, logikusabb álomelbeszélés rendjét a krónikák őrizték meg. Szerinte Anonymus tetszetősebb stílusban fogalmazott ugyan, csakhogy elrontott egy szöveget, amelyben még ott szerepelt a sámánjósítás emléke. A Turul, a sasféle madár az Emeséhez visszatérő elköltözött ős szellemalakja, nem „igazi” állat. A dinasztikus eredetmondában feltűnt Turul-nemzetségős ilyenformán nem egyszerű totemisztikus képzet, hanem uralkodók őseül rendelt „égi atya” küldötte, aki saját istenségét újítja meg a kiválasztott utód anyjának isteni látomásában.¹¹ Dümmerth Dezső elgondolkodtató elmélete mindazonáltal nem ad választ arra, hogy az anya Anonymus által megjelölt neve miért hiányzik másunnan. Márpedig az „Emese” név a *Gesta Hungarorum* olyan egyedülálló többlete, amelyről kézenfekvő azt feltételezni, hogy a monda átvétele során a krónikasok elfelejtették lemásolni. Látszólag ellene szól még *Eunedubelianus* vezér *Eunod-*

biliává rövidülése, valamint a gesta értelmesebb mondat szerkezete.¹² A kutatók többsége által vallott gestakronika hagyománymenetét azonban egy eddig számba nem vett irodalomtörténeti adalék megint a krónikagesta irányába fordíthatja.

„A Magyaroknak második be iovetelek Pannoniába Scithiából. Negyezer niolcz szaz ötven eztendőbe. Nyolcz szaz nyolczvan nyolcz eztendőbe. A Magiarok ez eztendőbe esmét ki indulának Scithiából, kiket két dolog indíta fel. Első, a' Chabának az Atila fiának testamentoma, a' ki inset oda ment vala, ki mikoron meghala, a' Damasec istenre kszelítte őket, hogy ha meglsokasodnának, esmét e' Pannoniának földét el foglalják, és boszút állanának az ő atíanak az Atilának ellensigiről. Második indíta őket az álom látás, a' kit látot vala ugyan onnan hon Hunniába, Az Eleudnak felesige az Enodbilia asszon, az ő terhes volta korába, ki álmába ímést látta vala. Hát íme egy igen szíp Soliom a' feiet az ő kebelébe haitotta kinek nyuguvásának gyöniörúsígből, az ő méhéből egy nagy szíp folyó patak folyamék ki, ki nagy bősígel egy idegen földre mind alá folya, holot meg gyűlvén nagy széllyel mind el lépé a' földet. Ez vala az álom kin a' Scithiának iövendő mondói ezt magyarázák felölle, hogy az ő magzatjából támadna olly fejedelóm, ki inset nagy néppel ki menne, és idegen földön mind népestől le telepődnek. Kin nyilván ot Hunniába e' Pannoniának kövér földét értik vala. Kítől mikor üdö be telvén egy szíp férfiú gyermek születet volna, az ő attja azt az ő felesiginek latot álmáról Álmosnak nevezé.”¹³

Székely István 1559-ben megjelent világkrónikája több elsőséggel is büszkélkedhetik. Ez a legkorábbi magyarul szerzett história, ráadásul olyan ízig-vérig középkorias műfajban íródott, amely a magyar középkor hagyatékából teljességgel hiányzott. E helyt mégis az a legfontosabb, hogy a turulmonda (legalább e kései változata) először Székely István tolmácsolásában szólalt meg magyarul!

A szövegösszefüggésbeli elhelyezkedés láthatóan a középkori krónikások örökhagyása szerint alakult Székelynél. Annál kirívóbb az „ímést” látó asszony egyedisége. E talányos kifejezés, továbbá két etimológia gyökeres újraértelmezését kínálja Szentmártoni Szabó Géza. Elméletének három sarkalatos támpillérje tehát „Előd”, „Eunodbilia” és „Emese” névalakja. „A magyar történelem nagy lépése, a honfoglalás, egy értelmezett álomkép hatására kezdődik el. Ebben a történetben tehát, bár haloványan, de benne rejlik az erotikus motívum. Az eddigi névfejtések, a férj nevét tévesen értelmezve, nem vették észre, hogy a kiejtést rosszul tükröző írásmód mögött a pusztai népek képzetéhez illeszkedő állat megjelölése rejlik. Eleud helyes olvasata nem az Előd, hanem az Ölüd, azaz Ölyüd, vagyis a ma is használt ölyv, nyílt végű, ölyű szóalakja bújik meg a névben. Az Enodbili (Ünődbéli) név pedig a szarvastehén értelmű ünő szót rejti magában. A szarvasünő hátára telepedő (párosulni akaró) ragadozó madár vagy mesés griffmadár gyakori ábrázolás volt a szkítáknál és a többi pusztai népnél is.”¹⁴ Ennek erősítéséül azzal érvel, hogy Werbőczy István címerében szintén egy szarvas hátára kapaszkodó griff látható, és hasonlóképpen griff-formájú madár van a nagyszentmiklósi kincs néhány darabján is.¹⁵ Mivel Székely István az „austuris” szót sólyomnak fordította, számára világos, hogy a madár eredeti elnevezését addigra elfelejtették. Megemlíti még, hogy egyedül Kézai Simon szól a madár magyar „turul” nevééről. „Véleményem szerint a török eredetű turul név a griffmadár megnevezése volt a régi magyaroknál.” Harmadjára közli legérdekesebb meglátását. „Anonymus Enodbilia vezér Emesu (Emesü) nevű lányát mondja Álmos anyjának. Ő azonban – véleményem szerint – valószínűleg félreértésből tette meg az emesu szót személynévnek. Az emes, azaz émés szó, émest alakban, valószínűleg az émik igéből lett képezve, amely a régi magyar nyelvben a virrasztás közbeni félig éber, félig révült állapotot jelentette, amikor az álom és a valóság határai elmosódnak.”¹⁶

Az Ölyüd/Előd váltást paleográfiai, illetve nyelvtörténeti megfontolások együttesen igazolhatnák, mégpedig oly módon, hogy *Eleud* az *Elued* alak rontott lejegyzéséből jött volna létre.

Érdekes, de amikor Szentmártoni Szabó Géza elméletét megfogalmazta, ugyanabban az évben Kristó Gyula teljesen más okból kifolyólag szintén foglalkozott Előd névvel. Kristó ekkor a régi Csanád megyében, Nagylak vidékén található *Eleud* (Előd) helynév XV. századi előfordulásáról írt. Megjegyezte, hogy Borovszky Samu már 1897-ben felvetette, miszerint *Eleud* az *Elued* (Ölyved) név rossz leírásából, betűcserével keletkezett. Utalt arra, hogy a *XIV. századi krónikakompozíció* egyik másolati példányában *Ewled* formában jelenik meg *Eleud* (Előd) neve, ám mindjárt hangsúlyozza: *Eleud* a krónikák szövegében *forma regnansnak* tekinthető. A XV. század eleji Előd-Ölyved azonosságot birtoklástörténeti mozzanattal is igazolja: a több említésben – például *Wlued*, *Elwed* írásképpel – előforduló birtok ugyanott, Nagylak mellett keresendő. Ebből arra következtet, hogy a helynévként egyetlen forrásban felbukkanó *Eleud* formát az Ölyved helynév betűtűvésztés révén előállt alakváltozatának kell tekinteni.¹⁷ Szentmártoni Szabó elgondolása egy ugyanilyen *Elued/Eleud* irányú betűcserét feltételez. Ezt korántsem lehetetlen, ám szerfelett bajos kimutatni az Előd névalak elbeszélő kútfőkben uralkodó jellege miatt.¹⁸ Továbbá nyelvtörténeti érveléssel szükségeltetnék közös nevezőre hozni az ölyv-turul-griff szóhármasság ómagyar kori jelentését, pontosabban a sólyomforma madár és a griff megfeleltetését.

Az *Eunodbilias/Eunedubelianus* átmenet feltételezése – e hasonlatnál maradva – már egy erősebb oszlop képzetét kelti. Eleve könnyebb belelátni az „Ünődbéli” értelmet a rövid formába, mint *Enech*, *Dula* és *Belar* (a csodaszarvas-monda egy női és két férfi szereplője!) nevét kibontani a hosszabból. Ráadásul Szentmártoni Szabó Géza nem vett észre egy kicsiny nyelvtani mozzanatot, amelyet pedig saját oldalán állíthatott volna csatasorba. A krónikás *ex filia Eunodbilias* szókapcsolatban a két nőnemű alak egymással egyezik, és ablativusban áll, tehát nem birtokviszonyt fejez ki. Ilyenformán az elterjedt *Eunodbilias lányától* fordítást az *Eunodbilias lánytól*, pontosabban az *Eunodbiliától* [valakinek a] *lányától* értelmezésnek kellene felváltania. Erre nem-hogy példa is akad, de az ily módon való értelmezés elsősége éppen Székely Istváné, aki az *Eunodbilias asszon* megfejtéssel hüen adta vissza a krónikában foglaltakat!¹⁹ Az „Ünődbéli” aszsonyként való szófejtés tehát még a látható szövegcsonkulás dacára is valószerű.

Szentmártoni Szabó Géza okfejtései közül az Emese személynév keletkezéséről alkotott vélemény hasonlóan megalapozottnak tűnik. A régi magyar irodalom avatott kutatója újszerű érveit erősítendő sorra veszi az émik ige émedten, ímedt alakban olvasható, Székely István nyelvezetével korosztályos előfordulásait. Meggyőző és gazdag példatárát állít össze XVI–XVII. századi adatokból, Balassi Bálint, Bethlen Miklós, Bogáti Fazakas Miklós, Czobor Mihály, Melius Péter és Vásárhelyi Gergely műveiből.²⁰ Szerinte a Székely István krónikájában felbukkant ímés szintén az émik ige rekonstruált származékának tekinthető; nézetét támogatja a Székelynél megfigyelhető í-zős nyelvjárás. Ez a szó már egy 1456 körüli, tehát késő ómagyar kori nyelvemlékben is szerepel,²¹ az pedig valószínű, hogy Anonymus tisztában volt az ímés fogalmával, jelenlétével, hiszen az egyik legtöbbször idézett és vitatott kitételéből – „ha Magyarország nemes nemzete őseinek eredetét, hőstetteit a parasztok hamis meséiből, vagy a regösök csácsogó énekeiből, mintegy álomszerűen hallaná, az igen illetlen és nagyon is méltatlan dolog volna...”²² – a „quasi sompniando” az „émedten” körülírásaként is értelmezhető.²³ Mivel a hazai történetírás jóval az ő kora előtt alakult ki, a Névtelen Jegyző csak a több író által másolt, átírt és folytatott krónikaszerkesztésből dolgozhatott, ahol ezt az időben távoli, szellemiségében már idegen ősmondát találta, nem egészen ép szövegezéssel. Etimologizáló kedve teljében tehát (az Álmos foganatását tárgyaló fejezet előtt éppen Hung várából fejt ki a magyarok Hungarus nevét)²⁴ *Eunodbilias* nevét félreértve, eltorzítva és „dux” méltósággal felruházva, a félig éber, félig révült tudatállapotot személyesítette meg, és hozta létre az *Emesü* névalakot.²⁵ Ha mindez helytálló, akkor szép női személynévünk, az Emese néhány évszázadnyi fiatalodásra kényszerül, etimológiája módosul,²⁶ és a pogány kori ősiség immár újra „Ünődbéli” asszonyt illeti meg.

Összegzőképpen elmondható, hogy az émés fogalom újraértelmezése fontos adalék lehet a krónikaszerkesztések és az egyszerű gesta szövegkapcsolatához, mivel azt a régebben megfogalmazott nézetet erősíti, hogy az *Ősgesta* (a kései krónikák és a *Gesta Hungarorum* közös kút-fője) magában foglalta a turulmondát. Ilyenformán nem a krónikások felejtették el megemlíteni az anya személyét a gesta kiaknázása során, hanem Anonymus előzmény nélküli, saját szófejtésére alapozó többlete, hogy megalkotta Emese nevét. ❧

J E G Y Z E T E K

- 1 „Anno dominice incarnationis DCCC-o XVIII-o Vgek, sicut supra diximus, longo post tempore de genere Magog regis erat quidam nobilissimus dux Scithie, qui duxit sibi uxorem in Dentumoger filiam Eunedubeliani ducis, nomine Emesu, de qua genuit filium, qui agnominatus est Almus. Sed ab eventu divino est nominatus Almus, quia matri eius pregnantis per sompnium apparuit divina visio in forma asturis, que quasi veniens gravitavit, et innouit ei, quod de utero eius egrederetur torrens et de lumbis eius reges gloriosi propagarentur, sed non in sua multiplicarentur terra. Quia ergo sompnium in lingua Hungarica dicitur almu et illius ortus per sompnium fuit pronosticatum, ideo ipse vocatus est Almus. Vel ideo vocatus est Almus, id est sanctus, quia ex progenie eius sancti reges et duces erant nascituri.” Szentpétery, Emericus ed.: *Scriptores Rerum Hungaricarum I.* Budapestini, 1937. I. 38. (Szentpétery, SS. Rer. Hung.)
- 2 Kristó Gyula: *A Képes Krónika szerzője és szövege.* Képes Krónika. Fordította Bellus Ibolya. Budapest, 1986, 459–465.
- 3 „Anno ab incarnatione Domini sexcentesimo LXX-o VII-o, a morte vero Atyle regis Hungarorum anno centesimo quarto, tempore Constantini imperatoris tertii et Zacharie pape, sicut scribitur in chronica Romanorum, Hungari de Scytia secundo egressi sunt hoc modo, quod Eleud filius Vgeg ex filia Eunodibilia in Scytia genuit filium, qui nominatur Almus ab eventu, quia mater eius in sompno innouerat avis quasi in forma asturis veniens, dum esset gravida, et quod de utero eius egrederetur torrens a cin terra non sua multiplicaretur. Ideoque factum fuit, quod de lumbis eius gloriosi reges propagarentur. Quia vero sompnium in lingua nostra dicitur alm, et illius ortus per sompnium fuit pronosticatus, ideo ipse vocatus est Almus...” Szentpétery, SS. Rer. Hung. I. 284.
- 4 Szentmártoni Szabó Géza: „Álmomban azt látám” Pünkösöd hava és a szerelmi álmok. Uő. szerk.: *Ámor, álom és mámor. A szerelem a régi magyar irodalomban és a szerelem ezredéves hazai kultúrtörténete.* Budapest, 2002, 389–406. (Szentmártoni Szabó 2002.) Itt köszönöm meg Szentmártoni Szabó Gézának azt, hogy szempontjaira felhívta figyelmemet, illetve a turulmonda új értelmezési lehetőségeiről folytatott előremutató beszélgetéseket.
- 5 L. pl. Hóman Bálint: *A Szent László-kori Gesta Ungarorum és XII–XIII. századi lezármazói.* Budapest, 1925, 60–107 (Hóman 1925); Györffy György: *Krónikáink és a magyar őstörténet.* Budapest, 1948, 147–188 (Györffy 1948); Horváth János: *Árpád-kori latinnyelvű irodalmunk stílusproblémái.* Budapest, 1961, 46–112; Csóka J. Lajos: *A latin nyelvű történeti irodalom kialakulása Magyarországon a XI–XV. században.* Budapest, 1967, 341–617. (Csóka 1967); Kristó Gyula: *A magyar történeti irodalom a kezdetektől 1241-ig.* Budapest, 1994, 98–134 (Kristó 1994).
- 6 A szövegkapcsolatok részletesebb elemzését l. Hóman 1925, 50–64; Kristó 1994, 44–73; Veszprémy László: *A magyar honfoglalás útirányának hagyománya elbeszélő forrásainkban. Hadtörténelmi Közlemények, 1990/2, 1–20.*
- 7 Hóman 1925, 95–97, 103–106.
- 8 Györffy 1948, 41.
- 9 Uo. 43–44. Eunedubelianus nevének e magyarázatát Csóka J. Lajos is elvetette. Csóka 1967, 379.
- 10 Kristó Gyula: *Magyar historiográfia, I. Történetírás a középkori Magyarországon.* Budapest, 2002, 13–15.

- 11 Dümmerth Dezső: Álmos fejedelem mítosza és valósága. *Filológiai Közöny*, 1971, 415–419. Uő.: *Álmos, az áldozat*. Budapest, 1986, 34–46. A monda „totemisztikus” jellegéről hasonló felfogásban I. Szegfű László: *Ósi szellemi örökségünk*, I. Szeged, 1996, 24–25, 47–49.
- 12 Kristó Gyula: *Előd. A magyar őstörténet- és krónikakutatás egy fejezete*. Budapest, 2000, 15–16. (Kristó 2000).
- 13 Székely István: *Chronica ez vilagnac ieles dolgairól*. Krakko, 1559, 149 r–v.
- 14 Szentmártoni Szabó 2002, 402.
- 15 Érdemes megjegyezni, hogy László Gyula egy a nagyszentmiklósi kincs ábrázolásához hasonló mongóliai nemezrátétes szőnyeg képét egy megtermékenyítési jelenetként értelmezve állítja párhuzamba a turulmondával. László Gyula: *Hunor és Magyar nyomában*. Uő.: *Múltunkról utódainknak, II*. Budapest, 1999, 601–606.
- 16 Szentmártoni Szabó 2002, 402. Kézai Simon turulemlítéseit I. „avis... quae Hungarice turul dicitur.” Szentpétery, SS. Rer. Hung. I. 152., „de genere Turul” Uo. 165.
- 17 Kristó Gyula: Előd és Ölyved. *Névtani Értesítő*, 21. Budapest, 1999, 61–62. Szentmártoni Szabó Géza 2002 folyamán közölt tanulmánya egy 1999-ben általa rendezett konferencia előadásának írott változata. Az „Ewled” alakot egyébiránt a Képes Krónika családjába tartozó XV. század végi Thuróczy-kódex hozza. Szentpétery, SS. Rer. Hung. I. 284.
- 18 Szentmártoni Szabó Géza elgondolása csak úgy életszerű, ha az esetleges Ölyüd név valamely latinos formája egy XI–XII. századi írónk tollán bicsaklott Eleuddé, hiszen Anonymustól kezdve Kézain keresztül a XIV–XV. századi krónikákban az egy kivételt leszámítva Eleud vagy ahhoz hasonló névváltozat olvasható.
- 19 L. 13. lábjegyzet. Tőle Heltai Gáspár „az Enodbil aszszony” formában vette át ezt a fordítást. Heltai Gáspár: *Krónika az Magyaroknak dolgairól*. Kolozsvár, 1575, 21r.
- 20 Szentmártoni Szabó 2002, 402–403.
- 21 Az émette szócikk szűkös adatolással feltünteti az ímette változatot is. A feltehető émik vagy émed alapszót ismeretlen eredetűnek mondja. *A Magyar Nyelv Történeti-Etimológiai Szótára*, I. Budapest, 1967, 762.
- 22 „Et si tam nobilissima gens Hungarie primordia sue generationis et fortia queque facta sua ex falsis fabulis rusticorum vel a garrulo cantu ioculatorum quasi sompniando audiret, valde indecorum et satis indecens esset. Ergo potius ammodo de certa scripturarum explanatione et aperta hystoriarum interpretatione rerum veritatem nobiliter percipiat.” Szentpétery, SS. Rer. Hung. I. 33–34.
- 23 A XIX. század második fele óta sokan és sokféleképpen értelmezik a művelt klerikus felsőbbégtudatának eme tételét, ám az „émedt” fogalom Szentmártoni Szabó Géza problémafelvetéséig elkerülte kutatóink figyelmét, akik inkább az előbbre való írás gondolatát elemezték. L. pl. Arany János: Naiv eposzunk. *Szépirodalmi Figyelő*, 1860. november, 18, 34; Fest Sándor: Anonymus angol forrásai. *Egyetemes Philológiai Közöny*, 1935, 163; Győry János: P. mester franciaországi olvasmányai. *Magyarságtudomány*, 1942/1, 10; Honti János: *Anonymus és a hagyomány*. Budapest, 1942. *Minerva*, XXI, 15–16; Jankovits László: P. mester, a hazugok, a fecsegők és az álmodozók, *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1998, 2, 5–7.
- 24 Szentpétery, SS. Rer. Hung. I. 37–38.
- 25 Az Anonymusnál szereplő „Emesü” női név már csak azért sem hozható kapcsolatba az 1211-től adatolható „Em(p)sa”, „Emse” változatokkal, mivel azok rendre férfiakat jelölnek. Az oklevelekből való szöveghehelyek forrásmegjelölését I. Fehértói Katalin: *Árpád-kori személynévtár*. Budapest, 2004, 282.
- 26 Az elfogadott magyarázat szerint Emesu nevében az anya értelmű eme szótól rejlik. Kristó 2000, 12.